

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förordande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-32-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

om Lagerlöf som en anomali. Levertin, tillsammans med Sven Delblanc, har ju understundom fått tjäna som spottkopp för senare Lagerlöf-forskare. Levertins resonemang ingår – så vitt jag förstår – i hans uppgörelse med sitt eget tidigare författarskap. Inte bara att dikta är att hålla domedag över sig själv, även att skriva kritik kan vara det. Ljung Svenssons passage är klagörande (och blir samtidigt ett vackert exempel på hur nödvändigt det är att man kan tyda ordens 'chifferkaraktär', vilket Ljung Svensson tidigare belyst utifrån Kay Dohnkes utredningar av dåtidens språkbruk): "Men att betrakta Levertins formulering om Lagerlöf som en anomali som en nedvärdering av hennes författarförmåga leder fel, och försvarar dessutom en förståelse av vad det var i hennes berättarkonst som tilltalade de tyska kritikerna. Levertin hittar verkligen hos Lagerlöf det han söker; ja, vissa partier i *Gösta Berlings saga* är så 'storslagna och glänsande, att jag önskar jag hade gjort dem'. När han skriver att Lagerlöf som författare är 'märkvärdig' och 'enastående', att hennes texter äger 'genialitet' och 'originalitet', att hon är en 'litterär anomali' i tidens överflöd av tendentiösa verklighetsskildringar, måste man se detta som uteslutande positiva värderingar. Det är positivt att hennes litteratur är annorlunda." Det finns knappast något ytterligare att säga om dessa Levertins lika ältade som missförstådda ord.

Däremot finns det mycket annat som skulle kunna lyftas fram i denna rika avhandling, men jag stannar här för att till sist övergripande sammanfatta mina intryck: Avhandlingen är synnerligen välskriven; behärsknings- och hanterandet av primärmaterialet är imponerande; inte mindre imponerande är ambitionen och resultatet vad gäller att tydliggöra den kulturhistoriska kontext – begreppet kontext taget i vid mening – som receptionen av Lagerlöfs verk är förankrad i. Det vetenskapliga hantverket är gott; likaså sättet att utnyttja tidigare forskning. Och attityden till tidigare insatser är, mestadels, generös. Selma Lagerlöf-receptionen i Tyskland är ett större och vidare ämne än vad som varit möjligt att täcka in i *en* avhandling, och man kan beklaga att den hitre gränsen i princip sätts redan vid 1905, särskilt som ett antal intressanta aspekter – utanför den givna ramen – *noteras* men i stort sett lämnas därhän. Man kan också uttrycka det så, att avhandlingen inspirerar till fortsatta forskningsinsatser.

Med sin avhandling har Ann-Sofi Ljung Svensson givit ett betydelsefullt bidrag till förståelsen av den roll Lagerlöfs texter kom att spela på den tyska

bokmarknaden och för den kulturella utvecklingen i Tyskland under början av 1900-talet, men avhandlingen bidrar också till förståelsen av hur marknadens krafter, över huvud taget, influerade Lagerlöfs författargärning.

Björn Sundberg

Gunnar Hauk Gjengset, *Matti Aikio – verk og virke* (Nordliga studier, 2). Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. Umeå 2011.

Matti Aikio (1872–1929) är en nordnorsk samisk författare som blev känd framförallt genom några romaner som skildrar natur och samers liv i Finnmarken. Aikio skrev på norska under en period då samiskans ställning var hotad i Norge, liksom i de andra nordiska länderna. Under den här tiden hade inte samernas språk någon officiell status och det fanns inga förlag som publicerade böcker på samiska. Aikios andra roman, *I Dyreskind*, publicerad av Aschehoug 1906, blev en kritikerframgång. Nyutgåvan som kom ut 1922 blev också positivt uppmärksam i pressen. Uppföljaren, *Ginunga-Gap* (1907), blev dock något av en besvikelse. *I Dyreskind* skildrar bönder, fiskesamer och nomadiserande samer i Karasjok i det inre av Finnmarken, ett område författaren var väl bekant med från sin uppväxt. I uppföljaren däremot skriver Aikio om kustsamer och fiskare i fjordar och längs havskusten, områden som var mindre bekanta för honom och som han inte lyckades gestalta på ett sätt som tillfredsställde kritikernas högt ställda förväntningar. År 1911 publicerades romanen *Hebræerens Søn*, som handlar om en judisk pojke vars föräldrar flytt från Polen till norra Finland, där pojken föds. Pojken blir trakasserad på grund av sin judiska bakgrund. Han flyttar till Oslo och blir skulptör. Genom skildringen av den rasism som drabbar den judiske familjen utgör romanen en intressant pendang till Aikios skildringar av samers liv i Finnmarken under en period då samerna sågs som rasmäsigt underlägsna. År 1914 publicerades ytterligare en bok, *Polarlandsbreve*, som befäste Aikios position som Finnmarksskildrare. Boken, som tillkom i samband med en resa till Finnmarken 1912, innehåller nio essäer av vilka en del är skrivna i brevform. Även romanen *Hyrdernes kapel* (1918) utspelas i Karasjok i Finnmarken. Aikios sista roman, *Bygden på elveneset*, kom ut postumt hösten 1929.

Under tiden som förflutit sedan Aikios död och publiceringen av den sista romanen har författarskapet inte rönt någon större uppmärksamhet. Dock har intresset ökat under senare år. Ett uttryck för det är att Aikios verk nu blivit föremål för en doktorsavhandling inom forskningsområdet nordliga studier. Gunnar Hauk Gjengsets avhandling *Matti Aikio – verk og virke*, som är skriven på norska, försvarades vid Umeå universitet 2011. Ämnet för avhandlingen är i flera avseenden väl valt. Matti Aikio, som hette Mathis Isachsen, innan han tog de mer samisk klingande namnen han använde från och med publiceringen av genombrottsboken *IDyreskind*, presenteras av Gjengset som en medveten aktör i en norsk offentlighet präglad av motsättningar mellan den norska majoritetsbefolkningen och samerna. Aikios verk tillkom under den tid då Norge blivit en självständig nation, en period då det norska nationsbyggandet tog fart och då minoriteter förväntades assimilera sig. Denna kontext är intressant och den ger ett ramverk för tolkningen av Aikios verk. Ett huvudtema i undersökningen är frågan hur Aikio förhåller sig till denna historiska kontext i sina verk. Det som särskilt intresserar avhandlingsförfattaren är hurvida man kan utläsa en motsättning i Aikios verk, mellan majoritetssamhällets förväntningar på assimilation och Aikios personliga hävdande av samiska värden. Gjengset anger att han arbetar utifrån hypotesen att Aikio var ovanligt framsynt i sin uppfattning om hur samernas situation skulle främjas, till skillnad från andra samer som såg Aikio som en förrädare (12). Till saken hör att Aikio representerade en "samarbetslinje" i sin samtids samiska kulturella mobilisering. Exempelvis ansåg han att samerna i Norge skulle lära sig norska och att de inte skulle driva krav på att återfå landområden som gått förlorade i samband med koloniseringen av nordområdena. Det är som bekant också denna linje som är helt dominerande bland dagens förespråkare för samisk kulturell mobilisering. Det är intressant att Gjengset gör ett nedslag i en period då man ännu inte visste hur relationerna mellan det norska majoritetssamhället och den samiska minoriteten skulle regleras och att han tar fasta på att undersöka en aktör som förespråkade den linje som man med facit i hand kan säga blev den som blivit tongivande i samisk politik.

I inledningen på en halv sida redogör avhandlingsförfattaren kortfattat för undersökningens metod. Hypotesen är att Aikios författarskap har som överordnat syfte att bidra till att skapa före-

ställningen att samerna är ett folk med ett eget språk och en specifik kultur och historia. Den här typen av utsagor är alltid vanskliga. Visst kan Aikio i sina litterära alster frammana föreställningar om det samiska som särpräglat, men därav följer inte nödvändigtvis att detta byggde på ett konsekvent program som Aikio höll sig till alltifrån debuten till sin död. Vad Gjengset gör är att han placerar in Aikio i en teleologisk berättelse, nämligen den om den medvetne författaren som konsekvent arbetar mot ett bestämt mål. Det kan naturligtvis vara frestande i en avhandling som önskar belysa den roll en samisk författare och skribent hade i spelet om vilken politik som skulle komma att styra samernas kamp för erkännande och rättigheter. Samtidigt finns den uppenbara risken att Aikios författarskap förenklas och reduceras. Genomgående finns det en olycklig tendens att dikotomisera förhållandet mellan majoritetssamhällets "koloniserare" och de "koloniserade" samerna. Då Gjengset i inledningen kommenterar det förhållandet att Aikio skrev om samer och samiska villkor i en tid av assimileringsträvanden understryker han det riskfyllda i Aikios "projekt". Med ett brett penseldrag karakteriserar han hur Aikio genom hela sitt författarskap lyckas "lura" de fördomsfulla norska läsarna: "De norske leserne ville gjerne ha bekræftet sine fordommer om norske helter og letturte samer, men lot seg lett lure av samene Aikio som lot sine samiske figurer drive gjen med nordmenn gjennom hele forfatterskapet." (9) Temat etnicitet är intressant och relevant att ta fasta på, men man kunde ha önskat att Gjengset gett sig tid att utarbeta mer nyanserade resonemang och analyser. Genom avsnitt som det citerade finns det en risk att gestaltningen av etniska stereotyper i en värld präglad av dikotomier mellan koloniserade och koloniserare framstår som onyanserad. En annan risk är att avhandlingsförfattaren verkar vara teoretiskt och metodologiskt osofistikerad. Gjengset nämner uttryckligen att han har för avsikt att närläsa Aikios romaner för att därigenom kunna analysera förhållandet mellan samer och majoritetssamhället så som det kommer till uttryck i verken.

Undersökningen baseras huvudsakligen på Aikios sex publicerade romaner. Dessa analyseras i kronologisk ordning från debuten med *Kong Akab – eller Falk og Jenny*, som kom ut i Köpenhamn 1904, till den sista romanen, publicerad postumt samma år som Aikio dog. Därefter kommer ett samlingskapitel som fokuserar artiklar, dramatik, refuserade texter och Aikios verksamhet som bild-

konstnär. Aikio tecknade, skulpterade, klippte silhuetter och skrev journalistik, vilket han under en stor del av sitt liv var beroende av för att klara sig ekonomiskt. Det sista kapitlet före den engelska sammanfattningen uppsummerar Aikios roll som visionär försvarare av samisk kultur. Gjengset knyter ihop säcken genom att konkludera att Aikio i verk och verksamhet försvarade samisk kultur och att han i postkolonial anda kom att förespråka hybriditet. Genom att framställa Aikio som en visionär som var före sin tid får Gjengset honom att framstå som en postkolonial hybriditetsförespråkare flera årtionden innan postkoloniala strömningar slog igenom. Detta är en följd av den "postkoloniala lesemåte" (14) Gjengset tillämpar. Det är inte ovanligt att läsare idag använder perspektiv från postkoloniala studier vid läsning av äldre texter. Tvärtom finns det gott om exempel på hur litteraturforskare presenterat nya, intressanta analyser av klassiker som exempelvis *Robinson Crusoe*, när de undersökts med infallsvinklar från postkolonial teori. Dock finns det anledning att skilja på perspektiv och synsätt man som läsare tillför då man tolkar en text och vilka idéer som influerade författaren till de verk som studeras.

I en kortfattad presentation av undersökningens teoretiska grund argumenterar Gjengset för valet av "en postkolonial lesemåte" (13). Redan i den korta inledande presentationen av Matti Aikio slås det fast att avhandlingen inte "pretenderer [...] å være en drøfting av tolkningsteorier" (13–14) utan att tyngdpunkten ligger på att analysera "de immanente motsetninger" (14) i Aikios romaner. Enligt Gjengsets läsning är det "etnicitet" som är den strukturerande principen i romanernas värld. "Etnicitet" beskrivs som "et plagg alle hovedfigurer har på seg, og som de river og sliter i for å finne ut hvordan de best kan få hodet fritt" (14). Mot bakgrund av detta framhävande av temat etnicitet kunde det ha varit på sin plats med en kort diskussion av teorier om hur etnicitet skapas och vilka funktioner etnisk kategorisering fyller. En teoretiker som ligger nära till hands i sammanhanget är den norske antropologen Fredrik Barth, som i inledningen till *Social Groups and Boundaries* (1998) diskuterar den roll gränsdragningar, dikotomisering och etniska markörer spelar för att skapa grupp känsla. Barth, liksom andra forskare, skiljer även på självdefinition och definitioner som görs av en grupp utifrån. Denna distinktion är central då man diskuterar hur föreställningar om samiskhet, etnicitet och identitetsskapande kan relateras till majoritetsdiskur-

ser, respektive olika positioner bland företrädare för minoriteter.

Avhandlingens andra kapitel inleds med ett avsnitt som enligt rubriken är en forskningsöversikt. Det finns förvisso olika uppfattningar om vad forskning är, men en definition som inte torde vara kontroversiell är att forskning bedrivs av forskare vid universitet och högskolor. Detta är inte den definition Gjengset tillämpar. I avsnittet presenteras minnesdikter och minnesord som vänner skrivit i samband med Aikios bortgång, karakteristiker ur litteraturhistorier och bidrag av olika skribenter som tillkommit i olika kontexter. Det närmaste avhandlingsförfattaren kommer forskning är omnämmandet av ett antal uppsatser, "hovedoppgaver", som studenter vid norska lärosäten skrivit om Aikio. I avsnittet nämns även Gjengsets egen biografi om Aikio, *Dobbelt hjemløs*, som kom ut 2004.

I det följande delkapitlet ges en presentation av Sápmi. En kort överblick över samernas historia från senare decennier är av intresse i en avhandling som Gjengsets, men framställningen kunde med fördel ha integrerats mer i avhandlingstexten. Jag saknar en övergång som klargör på vilket sätt denna historiska bakgrund är relevant för undersökningen. Kapitlet avslutas sedan med en presentation av några begrepp från postkolonial teori. Författaren klargör flera gånger att teori inte är i fokus för undersökningen. Han önskar ge "enkle definisjoner" som "er tilpasset mine hensikter med avhandlingen" (28). I en parentes slås fast att: "Det blir ikke spørsmål om å gå dypere inn i postkolonial teori og komplikasjonene omkring denne." (28) Möjligen kan denna explicita nedtoning av bruket av teoretiska perspektiv ses som klädsam blygsamhet. En mindre välvillig tolkning är att den röjer att författaren är osäker och obekvämt i sitt umgänge med postkolonial teori. Eftersom det hör till den akademiska avhandlingens genre att avhandlingsförfattaren ska demonstrera att hon/han kan tillämpa relevanta teorier på ett tillfredsställande sätt hade det varit att föredra om valet av teori presenterats på ett mer övertygande sätt. De begrepp som omnämns kortfattat, med hänvisningar huvudsakligen till Bhabha, är "otherness", "hybriditet", "micricy" och "mockery".

Tematiken i debutromanen, *Kong Akab – eller Falk og Jenny*, tolkas som en parallell till Aikios egen självframställning som same i verkligheten. Huvudpersonen Falk, som möjligen har samiskt påbrå, döljer för omgivningen att han kan vara same, medan textens läsare får veta att han brottas med

frågor om huruvida hans far var den same han växte upp med. Resonemangen är inte helt övertygande och bitvis är framställningen omständligt redovisande med många citat som inte tillför något. Överhuvudtaget har författaren problem med att sovra i materialet. Till exempel tillför inte den detaljrika redovisningen av Aikios släktskapsband något för den litterära analysen. Som ett led i författarens "postkoloniale lesemåte" presenteras påståenden utan relevans för romanernas kontext. I kapitlets inledning till exempel nämns att samer motsatte sig norsk assimilationspolitik och att minoritetskulturer hade "trange villkår" i "en tid med aktiv imperiebyggning" (32). Med tanke på att Norge knappast varit något imperium – då romanen kom ut 1904 hade Norge ännu inte blivit självständigt – verkar påståendena märkliga. Romanen sägs handla om "norsk kolonisorator och samisk koloniserat" (38), ett påstående som borde fördjupas mot bakgrund av att Norge vid tidpunkten för romanens utgivning var den "underordnade" parten i unionen med Sverige.

Det finns en hel del exempel på hur termer används på ett missvisande sätt. Exempelvis skriver Gjengset att "samene tilhørte det man på den tid [1913] kalte de finsk-ugriska folkegrupper" (43), ett påstående som leder tankarna i fel riktning med tanke på att benämningen "finsk-ugrisk" fortfarande används inom olika discipliner. Även den oklara terminologin i analysen av romanens berättarteknik och fokalisering (44–45) inverkar menligt på framställningen, liksom den utdragna parallelliseringen mellan romanen *Moby Dick* och Aikios debutroman. Vid flera tillfällen används metaforen "den hvite hvalen" för att beteckna romanpersonen Falks funderingar kring sitt möjliga samiska påbrå som han döljer för omgivningen. Det är ett spännande tema, men då det beskrivs med fraser som "Hade den hvite hvalen svømt forbi, ville den ha blitt skutt ned på flekken", blir det för måleriskt för min smak. Överlag finns det sökta formuleringar och metaforer i avhandlingstexten. Ett annat genomgående stilistiskt drag som med fördel kunnat undvikas är bruket av anglicismer: "en *revival* fra 1920-tallet" (37), "distansert *point of view*" (44), "*murder by proxy*" (81) osv.

Enligt Gjengsets analys visar genombrottsromanen *I Dyreskind* att Aikio radikaliserats i sin syn på vikten av att hävda och bevara samisk kultur, i romanen förstörd som de nomadiserande renskötande samernas kultur, som ses som en positiv motpol till livsföringen bland de samer som livnär

sig på fiske vid kusten. Även här finns det en del egendomligheter i vokabulären. I en litteraturvetenskaplig avhandling kan man kräva att författaren använder vedertagna termer, till exempel "huvudperson" i stället för "hjalte". Bruket av termen "helt" blir desto märkligare då de centrala personer som diskuteras ingalunda är några "hjälter", utan högst vanliga karaktärer med svagheter och brister. Gjengset har också en tendens att diskutera romanpersoner och fiktiva händelser som om de var verkliga. Då romanpersonen Jussa analyseras diskuteras hur denne drar sig tillbaka "I virkelighetens verden" (73).

Diskutabelt bruk av termer och begrepp återkommer genom hela avhandlingen, liksom missvisande faktauppgifter. I samband med att samernas situation i Finland omtalas påstås exempelvis att Laestadius hade varit präst i en finsk-samisk församling i mitten av 1800-talet (66). Laestadius var verksam som präst i Sverige. Han predikade på finska och samiska för Lappmarkens samisk- och finskspråkiga människor. Däremot var han inte verksam som präst i någon finsk-samisk socken i Finland.

Aikios tredje roman, *Ginunga-Gap*, tolkas som ett steg på vägen bort från föreställningar om kulturell purism som en lösning på etniska motsättningar. I den teleologiska berättelse Gjengset frammanar ses förtigande som en lösning på problemet med stigmatiserande identitet i den första romanen. Den manliga huvudpersonen lyckas klättra socialt genom att han förtiger sitt eventuella samiska påbrå. I den andra romanen är lösningen att majoritetskulturen och den samiska minoritetskulturen i form av den nomadiserande renskötkulturen hålls isär. Enligt Gjengset antyds en tredje möjlighet i den tredje romanen: "områder med kulturer i kontakt [kan] oppfattes som mulige smeltedigler" (102). I redogörelsen för romanens reception kommenteras det förhållandet att många kritiker var negativa. Här berör Gjengset ett intressant tema då han föreslår att recensenternas "obehag" inför skildringen av smuts, fattigdom och dryckenskap bland människorna i norr kan relateras till att denna bild var oförenlig med rådande romantiska uppfattningar om "naturbarnas uskyldstilstand" (103).

Romanen *Hebraeersens Søn* tolkas som en förtäckt allegori i vilken etniska motsättningar mellan norrman och samer skildras i en berättelse om en judisk huvudperson. Gjengset framhäver att det i alla de tidigare romanerna begås ett mord, och att mordtemat accentueras i roman nummer fyra, i vilken

judisk etnicitet står i fokus. Hypotesen är att Aikio skriver om sitt eget folk då han skildrar den judiske bildhuggaren David Hesmons liv. Vissa inslag i jämförelsen är trovärdiga och intresseväckande, men parallelliseringen av massmord och judepogromer med etnisk stigmatisering och diskriminering av samer i Norge är mer tveksam. I och för sig kan det ligga något i Gjengsets hypotes att Aikio medvetet, för att inte avskräcka sin samtids norska läsare, skapar en distans till etnicitetstematiken genom att fokusera judisk etnicitet. Ett problematiskt inslag i analysen är dock att skillnaderna mellan samernas och judarnas situation reduceras. Genom exemplen Gjengset själv nämner på hur diaspora, pogromer och etniskt betingade mord är kopplade till judisk etnicitet i romanen, är det uppenbart att det finns skillnader i grad beträffande vilka följder synliga etniska markörer kan få för utsatta grupper.

Gjengset jämför romanens judiske bildhuggare med författaren Aikio och föreslår att romanpersonen David Hesmon är ett dolt självporträtt som fungerar som talesperson för Aikios egna tankar kring vilken linje samerna borde välja när det gäller bevarande av samisk kultur och krav på en egen stat. En poäng görs av att Hesmon är kristen jude som blir bildhuggare trots att det finns ett bildförbud i den traditionella judiska kulturen. Detta jämförs med samens Aikio som blir en författare som skriver på norska: "han skriver på norsk, for det er selvsagt først og fremst den norske hegemonen han henvender seg til." (131)

Vid flera tillfällen nämns att Aikio skriver på norska och att hans läsare huvudsakligen är etniska normmän. Detta är givetvis sant, men jag saknar en diskussion av varför Aikio skriver på norska. I realiteten hade han knappast något annat val eftersom det inte fanns några förlag som publicerade litteratur på samiska. Det var inte heller självklart att samer var läs- och skrivkunniga. Undervisningen i samiska var inte utbyggd och samiskan hade ingen status som nationellt minoritetsspråk under den period Gjengset diskuterar. För övrigt nämns att Aikio själv ironiserade över att de samer i hemtrakten Karasjok som var bekanta med genombrottsromanen uppgick till tre personer. Av dessa hade en som kunde norska läst romanen medan de två andra fått berättat för sig vad som stod i den (135). Den självvironiska bilden är näppeligen en beskrivning av verkligheten, men den ger ändå en antydning om vilken läsekrets samiska författare kunde räkna med.

Följande roman, *Hyrdernes kapel*, tolkas som en respons på de klagomål Aikio fick av andra samer för sin kritik av den sydsamiska aktivisten Elsa Laula-Renberg och andra mötesdeltagare vid det första samiska gemensamma landsmötet i Trondheim 1917. (Av någon anledning använder Gjengset namnen "Eila Laulo Renberg"). Huvudpersonen i romanen är en samisk tandläkare som efter en kris återvänder till sin barndomsmiljö efter att ha arbetat i Kristiania och en norsk småstad. Den utbildade, "förnorskade" Jansa Olle, som i staden kallar sig Ole Janssen, visar enligt Gjengset att Aikio ansåg att samer inte borde skaffa sig utbildning och arbeta i städer bland majoritetsbefolkningen. Det påpekas flera gånger att huvudpersonen är en hybrid och att det gör honom till en "outsider" både bland etniska normmän och bland samerna i det fjälllandskap han återvänder till efter sin kris. Gjengset beskriver huvudpersonens verksamhet som tandläkare och forskare i moderna stadsmiljöer som en form av "mimicry", dvs. härmning av de etniska normmän som i Gjengsets framställning betecknas som "kolonisor". Då huvudpersonen återvänder till fjället för att bli husfar i ett kapell som används av nomadiserande samer karakteriseras hans framfart som en form av "mockery" (förlöjligande, underminering). Bland annat orsakar han elva samers död då han får dem att ägna sig åt kroppstvingning. Dessförinnan har Jansa Olles agerande lett till en samisk mans död då denne glufsats i sig snö indränkt med sprit som Jansa Olle hållt ut. De tolv dödsfallen orsakade av den förnorskade samens föranleder Gjengset att dra paralleller till Nya Testamentet. Jansa Olle jämförs med Jesus och de tolv döda samerna med lärjungarna. Än en gång jämförs en romans huvudperson med författaren Aikio. Likt romanpersonen Jansa Olle karakteriseras Aikio som en individ som brottas med föreställningar om att han svikit sitt ursprung då han skaffat sig utbildning och ett yrke i den urbana moderniteten. Gjengset tycker sig även ha fog för att utläsa att romanen påvisar att Aikio ville varna för en extrem samepolitik som kunde leda till konflikter med majoritetssamhället, vidare att romanen visar att Aikio förespråkar en samisk strategi som innebär att samerna bör tillåtas bevara sin kultur inom ramarna för det norska samhället. Enligt Gjengset kan dessa ståndpunkter ses som en reaktion på krav som cirkulerade i samband med det första samiska gemensamma landsmötet i Trondheim 1917. Detta skulle bevisas av gestaltningen av "hybriden" Jansa Olles fatala framfart som värd i herdarnas kapell.

Aikios sista roman, *Bygden på Elveneset*, utgiven postumt 1929, ses av Gjengset som en omdiktning av genombrottsromanen *I Dyreskind* från 1906. Aikios egen titel, *Borgere och nomader*, förkastades av redaktören som hade hand om utgivningen, enligt Gjengset för att tona ned att temat för romanen är motsättningar mellan olika grupper (177). Genom den nya titeln kom fokus mer att ligga på ett specifikt kulturlandskap, vilket också uppmärksammades i samtida recensioner. Gjengset argumenterar för att romanen visar att Aikios ståndpunkt i frågan om samisk kulturell mobilisering hade radikaliserats. Han finner stöd i romanens gestaltning av relationer mellan romanpersoner som tillhör olika etniska grupper. Dessa tolkas som att Aikio kommit att omfatta idén att samerna är ett folk trots skillnader och motsättningar inom den samiska gruppen mellan samer från olika områden. Vidare görs en poäng av att samerna är de som framställs som vinnare i konflikterna med ”koloniserarna”, då dessa utspelas i de samiska kärnområdena. Påståendet att romanen visar att Aikio kommit fram till ståndpunkten att samerna måste värna om sitt språk och sin kultur som en ”motmakt” och att de måste bli en integrerad del av det norska samhället, ”men som samer, med sin egen kultur og sitt eget språk” (179), blir hängande i luften. Gjengsets ambition att genom analys av strukturella motsättningar i texten visa ”hvilken kultur forfatteren mener er overlegen innenfor samiske kjernestrukturen i samtiden og for fremtiden” (178) röjer tendensen att Aikios romaner ses som avspeglingar av den empiriske författarens önsknings och intentioner. Detta är en läsarstrategi som förtjänar att lyftas fram och diskuteras i teori- och metoddelen.

Genom hela avhandlingen används begreppen ”hegemon” och ”subaltern”. Jag nöjer mig med att nämna exempel ur kapitlet om Aikios sista roman. Termen ”hegemon” borde ha kommenterats. Gjengset ställer denna kategori mot de ”subalternerna”. Ett exempel: ”For en hegemon som leser en roman om kulturer i konflikt, skrevet av en subaltern, vil lettere kunne oppfatte en slik tittel [dvs. Aikios ursprungliga titel som valdes bort av redaktören] som et signal om konflikt” (178). Då receptionen av Aikios romaner diskuteras nämner Gjengset explicit att en kritiker är judisk. Är denne också ”hegemon”? Är alla samer subalternerna? Intrycket man får är att Gjengset menar att alla läsare som inte är samer är ”hegemoner”. Även bruket av termen ”subaltern” är problematiskt. Hänvisningar görs till Spivaks kända artikel ”Can the Subaltern Speak?”

(206), men uppenbart är att Gjengsets definition av detta centrala begrepp skiljer sig från Spivaks. Då Spivak diskuterar ”the subaltern” i den numera klassiska artikeln, betecknar termen grupper som inte kan komma till tals eftersom det inte finns några strukturer, eller institutionella ramar, inom vilka de subalternas berättelser blir mottagna. Detta betonas i *Can the Subaltern Speak: Reflections on the History of an Idea* (red. Rosalind C. Morris, 2010). En viktig poäng är att en förutsättning för att någon ska komma till tals är att det finns någon som lyssnar. Detta är något helt annat än Gjengsets ”subalternerna” som skriver romaner som ges ut på prestigeförlag (Aschehoug), recenseras och diskuteras i pressen. Ett annat centralt begrepp vars innebörd inte är helt glasklar är ”hybrid”. Ett flertal personer sägs vara hybrider – och en del benämns som ”ekte hybrider” (196), vilket rimligtvis borde innebära att författaren anser att det finns hybrider som inte är äkta – utan att det klargörs vad som avses. Understundom verkar det som om Gjengset anser att det förhållandet att individer har sammansatta identiteter, samt är verksamma i olika kulturella kontexter, gör dem till hybrider. Exempelvis sägs Aikio vara en hybrid i egenskap av etnisk same som skriver på norska för norska läsare.

Det sista analyskapitlet presenterar en genomgång av Aikios övriga skriftställer och verksamhet. Kapitlet innehåller en biografiskt färgad presentation av Aikios förhoppningar om framgång och genomsåg som författare och konstnär och hans engagemang i sin samtids samefråga. Ett förhållandevis stort utrymme ägnas åt en konstnärsroman och ett drama som båda blev refuserade, vilket grusade Aikios förhoppningar om att slå igenom som dramatiker, respektive författare till en parisisk konstnärsroman.

Det sista kapitlet, ”Det visjonære blikket”, sammanfattar än en gång innehållet i de undersökta romanerna, som passas in i en berättelse om Aikios gradvis ändrade syn på skapandet av ett samiskt ”vi”. Vad som avses med ”samisk kultur” är inte alltid helt klart. Gjengset nämner ett flertal gånger att Aikio var mycket kritisk mot sydsamer och kustsamer, vilka han inte såg som ”riktiga samer”. Avhandlingsförfattaren betonar flera gånger att det var den samiska kulturen i Aikios uppväxtort Karasjok som exemplifierade den idealiska samiska kulturen som skulle bevaras in i framtiden. Gjengset utläser en förändrad syn hos Aikio som innebär en mer inkluderande syn på samiskhet, som under senare delen av hans liv även omfattar de tidigare föraktade syd-

samerna. Tolkningen styrks av uttalanden Aikio gjort i intervjuer, men det är svårt att se att romanerna i sig skulle ge klara belägg för en sådan tolkning. Ett förhållande som Gjengset inte tar i beaktande är att det under den period då Aikio levde inte fanns någon föreställning om en pansamisk kulturell gemenskap, utan att denna föreställning växer fram långt senare under inflytande av den internationella urfolksrörelsen och postkoloniala tankegångar. Som Vuokko Hirvonen, författare till den första doktorsavhandlingen på samiska, nämner var Elsa Laula-Renberg en pionjär som pläderade för att olika samiska grupper skulle agera gemensamt för att få större genomslag (*Sámeeatnana jienat – sápmelaš nissona bálggis girječállin* 1998; engelsk översättning, *Voices from Sápmi: Sámi Women's Path to Authorship* 2008). Gjengset framhäver Aikios roll som visionär i sin syn på vikten av samverkan mellan olika samiska grupper för att skapa en livskraftig samisk kultur i en norsk nationalstatkontext. I avhandlingens sjunde kapitel om *Hyrdernes kapel* diskuteras Aikios kritik av Laula-Renberg i samband med det första samiska gemensamma landsmötet i Trondheim 1917. Emellertid kommenteras inte det faktum att Laula-Renberg förespråkade en inkluderande syn på samiskhet långt innan Aikio, enligt Gjengsets tolkning, fått upp ögonen för vikten av enhet och samverkan samer emellan. I det avsendet var Laula-Renberg en betydligt tidigare och entydigare visionär än Aikio.

Avhandlingen är disponerad så att Aikios romaner diskuteras i kronologisk ordning. Varje romananalys avslutas med en uppsummering av hur skildringen av temat etnicitet förändras från roman till roman. Dessa upprepade sammanfattningar, som redan analyserats i tidigare kapitel, blir i längden tröttnande. Det kunde undvikits om texten disponerats så att en uppsummering presenteras i det avslutande analyskapitlet.

Beträffande formalia finns det en del brister. Exempelvis finns källhänvisningar i den löpande texten som saknar årtal. Förteckningen över använda källor är snårig med svåröverskådliga rubriker och kategoriseringar. I kategorin "Annas litteratur" till exempel samsas teoretisk bakgrundslitteratur med intervjuer och recensioner av Aikios böcker i norska dagstidningar. En annan invändning av formell karaktär är att sammanfattningen på engelska borde ha språkgranskats. Stilistiskt är språket ledigt, inte sällan vardagligt talspråkligt på ett sätt som påminner om stilen i ett kåseri. Författaren Aikio kallas till exempel vid flera tillfällen för "Matti".

Beträffande metod går författaren understundom för långt i sin iver att se korrespondenser mellan fiktion och verklighet. Likaså kan bruket av en "postkolonial lesemåte" diskuteras. Inte för att det överlag är så att de begrepp och tankegångar från postkolonial teori som används inte fungerar. Ibland är det emellertid så att dessa används på ett ganska fyrkantigt sätt. I många fall hade teorier om vilken funktion etnisk kategorisering och etniska markörer har varit klargörande i analysen av den roll samisk etnicitet spelar i, och för, Aikios författarskap. Avhandlingen hade vunnit på att bearbetas ytterligare. Inte minst kunde bruket av litteraturvetenskaplig terminologi och begrepp från postkolonial teori med fördel ha finputsats. Dock har Gjengset valt ett intressant, tidigare tämligen utforskade författarskap för att analysera temat etnicitet i skärningspunkten mellan det norska majoritetssamhället och aktörer med olika agenda inom den samiska mobiliseringen. Forskning om hur samisk etnicitet förhandlas och förvandlas från att Norge blivit en självständig nation och några årtionden framåt ger ny kunskap om Nordkalottens enda urfolk och en etnisk och språklig minoritets ställning i en nordisk nationalstat. Med sin tolkning av Matti Aikios bidrag till denna process har avhandlingsförfattaren lyft fram en aktör vars insats framhävs som ovanligt framsynt och modern. Aikio är utan tvekan en tidig norsk samisk författare som brottades med frågor rörande etnicitet, minoritetsstatus och tillhörighet. I den bemärkelsen är det ett aktuellt tema avhandlingen behandlar.

Anne Heith

Judith Meurer-Bongardt, *Wo Atlantis am Horizont leuchtet oder eine Reise zum Mittelpunkt des Menschen. Utopisches Denken in den Schriften Hagar Olssons*. Åbo Akademis förlag. Åbo 2011.

Judith Meurer-Bongardts doktorsavhandling syftar till att visa att det utopiska är centralt för det estetiska koncept hon menar att Hagar Olsson följer. När det gäller utopibegreppet och utopier har teoretiska utgångspunkter hämtats från bland andra Ruth Levitas och Steffen Greschonig, men teoretikern framför andra är här Ernst Bloch. Övrigt teoretiskt material inkluderar Adorno, Butler, Foucault och Marcuse, men det är Blochs texter som dominerar, och som gör det i sådan utsträckning att man kan påstå att Hagar Olsson läses genom Bloch.